

Dezbateri

Alexandra Crăciun

Note la o recitare a legendei Meșterului Manole

Rezumat

Pornind de la ideea că, adesea, mitul nu face adesea decât să ascundă sensuri pentru a le feri de distorsiuni, eseu propune o dezbateră a motivului folcloric a sacrificiului pentru construcție dintr-o perspectivă simbolică. Autoarea interpretează actul meșterului care-și zidește soția drept consacrare mistică a unei icoane, în vreme ce adevăratul constructor din legendă este Negru-Vodă, fondatorul unei axe verticale - biserica - într-o cultură unde spațiul fusese reprezentat, până atunci, doar în plan orizontal.

Notes to a New Reading of Master Manole's Romanian Folk Legend (Abstract)

The starting point of the following essay is the hypothesis that myths hide meanings in order to avoid meaning distortions. The author debates the folk motif of the sacrifice necessary for raising a building from a symbolic perspective. She interprets the act of the mason who encloses his wife in the wall as mystic consecration of an icon, while the real builder in the legend is Negru-Vodă (the Black King), as Negru-Vodă sets up a vertical axis in a culture who used to represent space only at horizontal level.

Nu am putut să înțeleg niciodată de ce poporul român își definește identitatea prin două crime fundamentale. Nu am înțeles niciodată de ce trebuie să purtăm stigmatul acestor morți violente, fără scop, aproape aleatorii, bântuindu-ne imaginarul cu hârnicia unor suflete neodihnite. De ce aceste morți inexplicabile sunt înghețate în fatalitatea lor ca în răzina unui chihlimbar pe care aproape nimeni nu îl poate desface. De ce Mesterul Manole, constructorul de biserici, este eroul un clișeu sadic, omorându-și soția și pruncul nenăscut la temelie construcției sale.

Desigur, antropologic vorbind, „edificarea” monumentului, edificarea unei construcții cere sacrificiu uman. Este un clișeu cultural cu o circulație globală, merit să ne păzească de *hybris*, de păcatul îngâmfării unui creator arogant.

Această poveste, însă, nu este cu nimic mai prejos de celălalt mit național, la fel de sadic – Miorița – unde „maximus”, ciobanul exemplar, este suspendat la sfârșitul sezonului. O poveste ce pare mai degrabă o execuție inexplicabilă, așteptată, în ciuda avertismentelor pe care le emite un animal năzdrăvan: o oaie, cuprinsă de o panică aproape isterică, panică la care, totuși, ciobănașul pare imun.

Mă întreb dacă am mai întâlnit vreo legendă cu un animal năzdrăvan ale cărui sfaturi să nu fie respectate de erou? Nu îmi amintesc.

Balada *Miorița* își permite însă o astfel de „licență”, în ciuda faptului că avertismentul este extrem de grav. Bizar, după cum la fel de bizar ni se pare faptul că animalul năzdrăvan este de data aceasta o oaie – un patruped ce nu ar fi fost niciodată creditat popular cu un grad prea mare de inteligență.

Dar misterele morții ciobanului mioritic nu le vom dezlega acum pentru că avem de dezlegat o altă moarte. O moarte și mai tristă, o moarte dublă, o moarte mai păcătoasă decât un fratricid. O moarte în care bărbatul își zidește femeia purtătoare de prunc în haina zidurilor lăsând-o să se stingă acolo. O moarte atât de cumplită, încât cămașa sacrificiului pare prea strâmtă pentru ea. O moarte căreia trebuie să-i găsim un răspuns pentru a nu avea și noi mâinile picurate de sânge. O moarte prea aspră pentru ca, fără altă explicație, să stea la temelie unei biserici clădită în blândul, binecuvântatul spirit ortodox.

Aceasta este moartea pe care vom încerca să o înțelegem pornind de la mitologiile spațiului românesc.

Dospind de înțeleșuri, consistent, împărțit în zone ale binelui și răului, neuniform deci, spațiul tradițional de la noi pare merit să funcționeze împotriva morții. Măsurat cu pasul, duminat cu coasa sau cu plugul de lemn, rotunjit de curba orizontului, spațiul românesc este atât de diferit de locurile excesiv funcționale și etajate în care trăim acum...

Sub gravitația lui, timpul se curbează în cicluri, mereu repetabile, revenind iarăși și iarăși în cumințenia punctului inițial. De aceea, în spațiul acesta popular, sfinții îmbătrânesc odată cu anul: aproape copii în ianuarie, rostogolind vârstele pe roata calendarului, înțelepții aceștia sunt din ce în ce mai bătrâni în miezul anului, iar în decembrie, pe chipul lor curg bărbi albe și lungi ca troinenele ce se adună iarna în pridvorul deschis al bisericii. Asemenea lor, încărunit din Cupolă, Cel Vechi de Zile nu este altceva decât imaginea lui Christ ce preia atributele și înțelepciunea tatălui într-o reprezentare în care părul și barba i se colorează în alb.

Trebuie să ai un spațiu cu totul special pentru ca în el timpul să o ia mereu de la început. Și spațiul nostru tradițional chiar așa este.

Îmi amintesc poveștile adunate de Frații Grimm, Andersen sau Perrault, în care lumea gravitează uneori în jurul unei păduri - ca în *Scufița Roșie* sau *Hänsel și Gretel*, dar foarte des în jurul unui sat, ca în *Motanul încălțat*, sau al unui oraș, ca în istoria Cenușăresei.

Spațiul poveștilor românești îmi pare însă altfel. Modelul lui mi s-a părut întotdeauna unul mult mai sofisticat. De când eram copil am avut senzația că în centrul lumii poveștilor românești s-ar afla împărăția. Împărăția (și nu regatul) condusă de un împărat colorat fie el Împăratul Roșu sau Verde sau Galben. Uneori, aveam însă să întâlnesc două împărății, fiecare așezată la câte un capăt al lumii în locul imperiului insular al împăratului de o singură culoare.

În afara acestui imperiu, sau înăuntrul lui, mi se părea că hoinăresc tot felul de personaje, unele cu o intensitate mistică teribilă precum Dumnezeu sau Sfântul Petru - ascunși sub chipul unor țărani simpli, atât de simpli încât îi regăseam cerșind la marginea vreunui pod, ori duși de bidivii sudalmelor, fără să-și amintească cumva că au coborât prin biserici.

Aproape cu aceeași intensitate magică, populând tot această lume a plaiului românesc, îmi aminteam de așa-zisele divinități feminine cu chip de bătrâne: Sf. Duminică, Sf. Miercuri și, cea mai importantă, Sf. Vineri, al cărei nume amintește de Venus și pe care o găsim urmată de o cățelușă cu dinții de aur - simbol al fidelității. Dacă aceste bătrânele benefice sunt fixate în peisajul molcom al lumii tradiționale prin căsuțele lor izolate, agățate de muchia vreunui deal, o altă bătrână, moartea, bănuie spațiul cautându-și victimele fără a avea însă, realmente puterea de a speria pe cineva.

Coborând într-o parte sau alta a lumii întâlneam în poveștile copilăriei și alte personaje bizare. Jumătate-de-om-călăre-pe-jumătate-de-iepure-șiop, o creatură eclectică ce stăpânește o zonă interzisă, apropiată de Valea Plângerii, locul unde oricui i se face dor; Muma Pădurii, controlând și ea un tărâm întunecat și, bineînțeles, Zmeul

cel ce pare să gireze singura rupere de nivel în acest spațiu tradițional.

Ce am vrut să spunem de fapt prin această lungă poveste?

Nimic altceva decât că spațiul acesta ce colectează la același nivel toate ipostazele sacralului nu mi se pare predispus a construi verticala. ^ai cred că tocmai aceasta este problema Meșterului Manole - cel care are de înălțat o biserică, are de ridicat o verticală. Desenat în respirația lină a unei nesfârșite întinderi „infiniit ondulate”, spațiul tradițional de la noi colectează transcendentul în orizontală și nu trăiește nostalgia niciunui zenit. Despre o astfel de lume, Cioran spunea undeva „Dumnezeul meu trăiește într-un cer subteran.”

Aici construcția verticalei devine inoperabilă, pentru că, tehnic, nu prea am avea nevoie de ea. Iată de ce sarcina Meșterului Manole s-ar închide în dramă: el trebuie să construiască verticala într-un spațiu puternic orientat orizontal.

„Deci, voi, meșteri mari,
Calfe și zidari,
Curând vă siliiți,
Lucrul de-l porniiți,
Ca să-mi ridicați
Aici să-mi durați
Monastire 'naltă
Cum n-a mai fost altă”.

Sub presiunea orizontalei, Manole primește o misiune grea. El nu trebuie doar să traseze o verticală, ci trebuie să edifice cea mai puternică verticală, un fel de superlativ, capabil să schimbe polaritatea lumii.

Mai mult, spre a-l apăra de *hybris*, de îngâmfarea unei creator arogant, creatorul este pus sub amenințare, transferându-se astfel „răspunderea” construcției din spre meșter către ctitor.

„Că v-oi da averi,
V-oi face boieri
Iar de nu apoi
V-oi zidi pe voi
V-oi zidi de vii
Chiar în temelii.”

Dar cine este acest ctitor, acest Negru Vodă, cel care impune edificarea bisericii și, mai mult, este implicat în alegerea locului ei? Cine este acest personaj bizar, stigmatizat de toate lecturile baladei pentru duritatea cu care își abandonează meșterii pe acoperiș condamându-i la moarte? Cine este acest voievod despotice gata să-și

ucidă supu^oii pentru vina de a nu fi construit cea mai frumoasă mănăstire? Nu a^o avea decât un singur răspuns.

Eu cred că haina pătată de sânge ^oi de mânie a lui Negru Vodă e un adaos târziu. Ochii no^otri tulburați de poveste fac din Negru Vodă un despot, iar din legenda Me^oterului Manole, o dramă. Ceea ce avem de fapt aici este însă mult mai profund, mult mai curat, aproape o înălțare. Iar Negru Vodă este ctitorul ei.

^ai atunci, ne întoarcem ^oi ne întrebăm. Cine este acest Negru Vodă?

Privind înapoi în istoria medievală a Țărilor Române întâlnim o serie întreagă de personaje cu acest nume revenind cu o recurență bizară ce îl făcea pe Vasile Lovinescu să considere că Negru Vodă este mai degrabă un nume generic, a^oa cum Regele Lumii este numele unei funcțiuni. Este interesant că într-un spațiu pe care mitologiile române^oti îl populează cu împărați colorați, cronicile îl evocă recurent pe acest domnitor negru. Mai mult, sub acest nume, el apare ^oi ca întemeietor al Valahiei.

Ceea ce ni se pare ^oi mai interesant - închizând în negru arcul carpatic, este faptul că niciuna dintre Țările Române^oti nu scapă în legenda descălecării de aceste culori. Dacă Para Românească se na^ote sub semnul voievodului negru, legenda întemeierii Transilvaniei are în centrul său o pasăre neagră: un corb. Nici Moldova, cea numită în cronici Kara-Bogdania ori Bogdania Neagră nu ocole^ote auspiciile acestei culori. Ea se na^ote într-o legendă a vânătorii ce începe în Maramure^o – altfel spus, pe țărmul Mure^oului Negru.

^ai, dacă ne gândim că mai toate apele acestui pământ se sting într-o altă apă sărată ^oi întunecată botezată târziu Marea Neagră, începem să vedem că numele acestor nu pare a fi decantat de istorie întâmplător.

Până a dezlega de înțeleles chipul voievodului negru a^o vrea să mai spun ceva, mai ales pentru că el intră în legendă căutând loc de mănăstire, pe marginea unei ape. Există în configurarea spațiului românesc o apă, o apă ciudată ocolind lumea de la un capăt la altul al ei. Apa aceasta ce poartă numele de Apa Sâmbetei este o apă curgătoare pe care toate lucrurile se duc... „S-a dus pe apa Sâmbetei”, spune românul suduind, când i se rupe vreo roată la cărușă sau când cineva i s-a prăpadit.

^ai totu^oi, aceste ape, înconjurând pământul ca un brâu, chiar dacă iau cu ele lucruri către niciunde, nu sunt un echivalent al râului Styx. Ele nu duc către iad sau către lumea de dincolo, aflându-se doar la marginea acestui țărm, acolo unde locuiesc Blajinii ^oi soarele nu apune niciodată, acolo unde Apa vieții ^oi Apa morții pă^onesc fiecare din câte un izvor.

Nu putem configura complet imaginarul românesc fără a înțelege importanța acestor ape ale Sâmbetei, a acestor ape ale lui Saturn. ^ai cum altfel pot fi aceste ape

când culoarea lui Saturn, zeul timpului și al melancoliei este negru. Și cum altfel pot fi aceste ape când legenda lui Saturn povestește că el este cel ce își devorează copiii precum șarpele mitic ouroboros și mușca coada. Și astfel se închide un cerc, asemenea celui al apelor lui Saturn, peste lucrurile care nu se mai întorc niciodată.

Nu întâmplător, prin urmare, Negru Vodă, negru și el asemenea lui Saturn, apare în legendă la marginea unor ape întunecate.

„Măndre ciobăna,
Din fluier doina!
Pe Arge în sus
Cu turma te-ai dus,
Pe Arge în jos
Cu turma ai fost.
Nu cumva ai văzut,
Pe unde ai trecut
Un zid părăsit
și neisprăvit,
La loc de grindii
La verde-alunii?”

Este esențială această căutare ghidată, credem noi, în care intervine păstorul. Și dacă ne amintim faptul că, în primele veacuri creștine, Isus era figurat sub chipul Bunului Păstor, ne dăm seama că nu întâmplător se conservă această imagine christică, într-o baladă despre construcția unei biserici.

„Ba, Doamne-am văzut
Pe unde am trecut
Un zid părăsit
și neisprăvit
Cîinii cum îl vad,
La el se răpăd
și latră a pustiu
și urlă-a morșiu.”

Căutarea acesta duce către sensul profund al construcției. Negru Vodă își dorește, de fapt, o exorcizare. Spațiul malefic, contaminat, bântuit, spațiul ce pare să se prăbușească în nădir trebuie curățat printr-o biserică. Aceasta este sarcina lui Manole, cel cu nume derivat din Emanuel – adică cel care este asemenea lui Dumnezeu. Alături de el:

„Nouă me^oteri mari
Calfe ^oi zidari”

Un mutiplu al misticului trei, un multiplu ce î^oi va găsi echilibrul în 10.

„Cu Manole zece
Care-i ^oi întrece”.

Ceea ce se întâmplă însă de aici încolo în baladă este previzibil. În ciuda numelui pe care îl poartă Manole, el nu poate înfrânge blestemul zidului părăsit. Ceea ce me^oterii construiesc ziua, noaptea se surpă.

„Me^oterii grăbea
Sforile-ntindea,
Locu-i măsura,
^aanșuri largi săpa,
^ai mereu lucra,
Zidul ridica.
^ai orice lucra
Noaptea se surpa!”

Manole ^oi me^oterii construiesc sub blestemul locului, dar ^oi sub ameninșarea lui Negru Vodă. Solușia se revelează în vis: prima soșie care vine să le aducă merinde trebuie jertfită. Este clar că cea care urmează să fie victimă nu poate fi alta decât soșia lui Manole. Jocul narativ ascunde sensuri adânci. Dărâmarea zidurilor, visul, a^oteptarea sacrificiului, ameninșarea lui vodă, intră în scenografia unor echivalenșe ascunse. Toate duc către moarte. Dar nu moartea este importantă aici.

Conform jurământului, Manole î^oi zide^ote femeia. Într-o scenă de un dramatism extrem în care răsul ține loc de lacrimi, me^oterul urcă zidul peste trupul iubitei.

„Mândra-^oi sâruta,
În brașe-o lua,
Pe schele-o urca,
Pe zid o punea
^ai glumind, zicea:
- Stăi, mândrușia mea,
Nu te speria,
Că vrem să glumim
^ai să te zidim!”

Plânsetele fetei ascund din nou sensul.

„^ai mereu zicea
- Manoli, Manoli

Zidul rău mă strânge
Pâși°oara-mi frânge
Copila°u-mi plânge!
Manoli turba
°i mereu lucra
Zidul se suia
°i o cuprindea
Pân la costi°oare
Pân la pâși°oare
Pân al buzi°oare
Pân la ochi°ori
Pân la ochi°ori
Încât vai de ea!
Nu se mai vedea
Ci se auzea
Din zid cum zicea
-Manole Manole
Me°tere Manoli
Zidul rău mă strânge
Viața mi se frânge!"

E greu să mai vezi ceva dincolo de tensiunea acestor momente în fața cărora pare că nu mai încapă nici un raționament. Dar mitul nu face adesea decât să ascundă sensuri pentru a le feri de distorsiuni. Nu avem decât să ascultăm înpelesurile netulburăți de plânsetul din ziduri. °i atunci ce avem?

Avem un me°ter cu nume consacrat, teofor, purtător de dumnezeire: Manole. °i me°terul acesta trebuie să înalțe o biserică într-un loc consacrat. În lumea ortodoxă în care biserica are cupola rotunjită precum pântecul unei femei, există o echivalență splendidă între edificiul închinat °i imaginea Maicii Domnului, figurată întotdeauna în altar.

Biserica este un echivalent feminin. Biserica devine aici echivalentul Anei, cu atât mai mult cu cât ea este purtătoare de prunc.

Moartea dublă este pentru Ana o consacrare. Moartea dublă o transformă pe Ana în Pieta. Zidindu-°i iubita °i pruncul, Manole, cel puțin teoretic, este eroul unui măcel.

El face o echivalență mistică, el face o consacrare, construind de fapt o icoană. Ana – Maria ține loc de altar.

Lacrimile din zid nu mai sunt sunt lacrimile unei femei ci lacrimile binecuvântate ale unei icoane. Orbit însă, Manole, purtător precar al numelui teofor, nu mai e capabil a înțelege gestul său 〇i, poate că tocmai de aceea, până la sfârșitul baladei, acest numele mistic degenerază în Manea.

Mai mult, târât de frenezia celorlăși me〇teri, nu recunoaște că actul acesta este unul irepetabil.

„Află că noi 〇tim
Oricând să zidim
Altă monastire
Pentru pomeire
Mult mai luminoasă
a i mult mai frumoasă!”

Este motivul pentru care Negru Vodă îi suspendă în cer:

„Domnu-i asculta
a i pe gânduri sta
Apoi porunca
Schelele să strice
Scări să le ridice,
Iar pe cei zidari
Zece me〇teri mari
Să mi-i părăsească
Ca să putrezească
Colo pe grindii 〇,
Sus pe coperii 〇.”

Din nou intensitatea dramatică a textului nu are nimic de-a face cu eliberarea sensurilor. Negru Vodă le oferă mai mult decât o pedeapsă. Putrezirea e o licență a celor ce nu au înțeles gestul profund. A suspenda pe cupolă e iarăși o consacrare. Iconografic, partea de sus a bisericii este un echivalent al cerurilor, e partea cea mai sacră a bisericii alături de altar.

Practic, Negru Vodă îi suspendă în Paradis. Din nou, însă, Manole nu înțelege. Ceea ce pentru Negru Vodă era o consacrare, pentru constructorul năuc înseamnă provocarea de a exersa un mit precre〇tin. Manole își construiește aripi pentru a zbura asemenea lui Icar.

Fără ca vreun soare neoplatonic să îi ardă aripile, el exersează un zbor păgân părăsind cerurile pentru a se prăbuși în orizontală. Căderea sa este marcată de un izvor sterp.

„Fântână lină
Cu apă pușină
Cu apă sărată
De lacrimi udată.”

Manole este în propria sa poveste un antierou. Menit să aducă lumină, să exorcizeze, să construiască verticala ortodoxă, el nu înțelege nimic. Scenariul în care îl împinge Negru Vodă nu i se potrivește. Locul său în cer e prea sus. Nu intuiește posibilitatea consacrării sale alături de Ana în Paradis. Vocația sa de a se întoarce în țărână face din întreaga poveste un omucid, iar din ridicarea bisericii o dramă.

Nimic din ceea ce se vede nu este însă adevărat. Rosturile sunt purtate de Negru Vodă. Acest rege negru este, ca în alchimie, un agent al luminii.

El exorcizează, ridică biserici, dar îi pedepsește suspendându-i în cer pe meșterii ce nu înțeleg că sunt parte a unui miracol. Negru vodă este, astfel, un lider spiritual și nicidecum un despot al cărui orgoliu cere un monument.

Întunecat, un avatar târziu al lui Cronos-Saturn, regele negru este, iată, singurul capabil să ridice o verticală într-o lume desenată după linia orizontului. Negru Vodă, descălecătorul, încheie astfel un ciclu. Ctitoria lui, ca o Înălțare, schimbă polaritățile unui țărm în care lucrurile mureau luate de Apa Sâmbetei.

Biserica, verticala clădită de el, este una solară, ortodoxă, un punct de sprijin neclătinat.

În concluzie, în legenda Meșterului Manole, în legenda lui Negru Vodă, aș spune că nu trebuie să vorbim despre nicio moarte. Trebuie să vorbim despre o Înălțare cu schimbarea registrului luminii. Trebuie să vorbim despre o consacrare, despre schimbarea Anei- Maria într-o icoană, despre încercarea de suspendare a lui Manole-Emanuel în Paradis. .

Dar toate acestea, ne par sensuri ascunse acum, sensuri pe care, sub plânsul zidurilor, urechea noastră nu le mai aude, sensuri pe care ochii noștri, împăienjeniți de o altă lumină, aproape ca nu le mai văd...